

Araştırma Makalesi

Mersin Univ Sağlık Bilim Derg 2021;14(3):570-584

doi: 10.26559/mersinsbd.1004060

Üniversite öğrencilerinin bağımlılık yapıcı madde kullanma sıklığı ve ilişkili faktörlerin değerlendirilmesi: Kesitsel bir araştırma

 Emel Bahar¹, Sait Söyler²

¹Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu,

²Öğr. Gör., Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,

Öz

Amaç: Genç yetişkinler üzerinde, riskli davranış ve alışkanlıklar bağlamında yapılan çalışmalarda madde bağımlılığının önem ve yaygınlığının giderek arttığı gözlenmektedir. Bu çalışma, üniversite öğrencileri arasında sigara, alkol ve bağımlılık yapıcı madde kullanımının yaygınlığını ve ilişkili faktörleri araştırmak amacıyla yapılmıştır. **Yöntem:** Kesitsel nitelikteki bu araştırmanın evrenini Tarsus Üniversitesinde ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeylerde öğrenim gören 2.536 öğrenci oluşturmakta olup, anket formları çevrim içi yöntemle öğrencilerin tamamına ulaştırılmış ve 536 geri dönüş sağlanmıştır. Örneklem seçimi yapılmamış, evrenin %22'sine ulaşılmıştır. Araştırmada sayı, oran, ortalama, standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikler dört gözlü tablolardan elde edilen odds ratio'lar hesaplanmıştır. **Bulgular:** Katılımcıların %26,9'u sigara, %17,6'sı alkol, %2,4'ü bağımlılık yapıcı madde kullandıklarını belirtmişlerdir. Hayat boyunca en az bir defa madde kullanma riskini yakın çevrede madde kullanıcısı olması 12.4 kat, aktif sigara içicisi olmak 9.5 ve sınıf tekrarı yapmak 8.9 kat artırmaktadır ($p<0.001$). **Sonuç:** Bağımlılık yapıcı madde kullanımıyla ilgili olarak gençlere ve ailelere yönelik bilinçlendirme programlarının önemi bu çalışmada da ortaya çıkmıştır. Özellikle, -ilk denenen ve diğer maddeleri kullanıma yönelmedeki risk faktörünü artıran- sigaranın kullanımını önleme çalışmalarına öncelik verilmesi önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tütün mamulleri, alkol kullanımı, madde kullanımı, öğrenci

Yazının geliş tarihi:03.10.2021

Yazının kabul tarihi:10.12.2021

Sorumlu yazar: Sait Söyler, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Takbaş Mahallesi Kartaltepe Sokak 33400 Tarsus / Mersin, Eposta: saitsoyler@tarsus.edu.tr, Tlf: 0 324 600 00 33

Evaluation of the frequency of addictive substance use and related factors among university students: A cross-sectional research

Abstract

Aim: Studies conducted on young adults in the context of risky behaviors and habits show that the importance and prevalence of substance addiction is gradually increasing. This study was conducted to investigate the prevalence of cigarette, alcohol and drug use among university students and related factors. **Method:** The population of this cross-sectional study consisted of 2536 students studying at the associate, undergraduate and graduate levels at Tarsus University. The questionnaire forms were delivered to all of the students by online method and 536 responses were obtained. Sample selection was not made, 22% of the population was reached. In the study, descriptive statistics such as number, ratio, mean, and standard deviation and the relative risks were calculated from the four-cell tables. **Results:** 26.9% of the participants stated that they used cigarettes, 17.6% alcohol, and 2.4% drugs. The risk of using a substance at least once in a lifetime increases 12.4 times with the presence of a substance user in the immediate environment, 9.5 times by being an active cigarette smoker, and 8.9 times by repeating a grade. **Conclusion:** The importance of awareness-raising programs for young people and families regarding addictive substance use has also been emerged in this study. In particular, it is considered important to prioritize efforts to prevent smoking, which is first tried and increases the risk factor for using other substances.

Keywords: Tobacco products, alcohol abuse, substance abuse, student

Giriş

Mücadele edilebilir, önlenabilir halk sağlığı sorunları içerisinde yer alan madde bağımlılığı konusunda yapılan araştırma verilerine göre madde bağımlıları sayısında artış, yaş ortalamalarında ise düşüş görülmesi, konunun daha ciddi düzeyde ele alınmasını gerektirmektedir. Madde bağımlılığı kavramı kısaca farmakolojik bileşenleri kapsayan, bireyin kendine zarar verme davranışı şeklinde tanımlanabilir. Daha detaylı ifade ile madde bağımlılığı, alınan bir maddenin beyni etkilemesiyle oluşan, ilgili maddenin keyif verici etkilerini hissetmek veya yoksunluğunda yaşanabilecek gerginlikten kaçınmak amacıyla, sürekli veya aralıklı olarak madde alma isteği ve beraberinde görülebilen bazı davranışsal bozukluklar şeklinde ifade edilen bir beyin hastalığıdır.^{1,2} Ömür boyu nüksetme olasılığının bulunması ve sinsice ilerleme özelliği nedeniyle ilgili disiplinler tarafından beyinde meydana gelen “tıbbi ve kronik bir hastalık” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁻⁶ Bu amaçla kullanılan maddeler de bağımlılık yapıcı maddeler olarak tanımlanmakta, “madde” ifadesi genellikle uyuşturucu maddeleri çağrıştırırsa

da alkol ve sigara da bağımlılık yapıcı maddeler sınıflandırmasında yer almaktadır. Bu sınıflandırmaya göre maddeler; uyarıcılar (amfetamin, kokain vb.), opiyatlar (morfin, eroin vb.), alkol, halüsinojenler (LSD, meskalin vb.), merkezi sinir sisteminde baskı oluşturanlar (barbitürat, benzodiazepin vb.), esrar ve benzerleri, uçucu maddeler (tiner, bali vb.), sigara ve fensiklidin’dir.⁷

Bağımlılık oluşma sürecinde çeşitli faktörler etkileşim halindedir; bireyin kişiliği, kültürü, inancı, maddeye ulaşabileceği kaynaklar, psikolojik işlevselliği vb. birçok faktör etken olabilmektedir.⁸ Madde kullanımına, genellikle ergenlik döneminde başlanmakta, bu süreçte madde kullanımını özendirilen çeşitli risk etkenleri bulunmakta, bu risk etkenleri psikolojik, sosyal ve kültürel kökenli olabilmektedir.⁹⁻¹⁰ Çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak ifade edilen ergenlik çağı bireyin hayatındaki en önemli süreçlerden birini oluşturmakta ve bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de riskli davranışlara yönelimlerdir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün gençlik olarak nitelediği -10-24 yaşları arası- bu dönemde üreme sağlığı ile ilgili sorunlar ilk sırada

olmak üzere, beslenme bozuklukları, madde kullanımı, ruhsal sorunlar ve çeşitli riskli davranışların görülme sıklığı artmaktadır.¹¹ Gençlerin, özellikle üniversite yılları -bütün bu ergenliğin sorunlarına ilaveten- evinden ve ailesinden ayrıldığı, yeni katıldığı çevreye adapte olmaya çalıştığı, bir mesleğin adayı olması ve iş bulmaya yönelik beklentileri ve maruz kaldığı belirsizlikler gibi birçok sorunla uğraşmak zorunda kaldıkları yıllardır. Bu sorunlar nedeniyle meydana gelen stres ve aşırı kaygının üniversite gençliğinde tütün, alkol ve madde kullanımını artırdığı ileri sürülmektedir.¹² Öte yandan, psikolojik dayanıklılık konusunda yapılan araştırma sonuçları da, üniversite öğrencilerini yüksek risk grubundaki bireyler olarak nitelendirmektedir.¹³ Gençler, sadece sorunlarla baş etmek için değil, kimi zaman da eğlenmek, heyecan arayışı, sosyal ve duygusal ihtiyaç karşılamak gibi nedenlerle de madde kullanımına yönelebilmektedirler.

Diğer taraftan, batı toplumlarında eğlence kültürü ile birlikte yaygınlaşarak artan madde kullanımı, ülke sınırlarının kaldırılarak birbirleriyle bütünleşmesi neticesinde Türkiye’de de ciddi sorunlar yaratmaya başlamıştır. Ayrıca, Türkiye’nin bağımlılık yapıcı maddelerin trafiğinde dünyada stratejik bir konumda bulunması ve genç nüfus oranının yüksekliği tehlikeyi daha da artırmaktadır.¹⁴⁻¹⁶ Türkiye’de madde kullanım sıklığına ilişkin genel nüfus ve genç nüfusa yönelik en kapsamlı çalışma, Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM) tarafından yapılmaktadır. TUBİM¹⁷ raporunda, yaşam boyu uyuşturucu madde kullanım oranı genç yetişkinlerde (15-24 yaş grubu) %2.9; 15-17 yaş grubunda ise %1.5 olarak tespit edilmiştir. 2018 yılında gerçekleştirilen çalışmalarında ise, tütün ürününü ilk kez deneme yaş ortalaması 17.85; alkollü içecekleri ilk kez deneme yaş ortalaması ise 19.94 olarak belirlenmiştir. Hayatında en az bir kere madde kullananların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ise en yoğun yaş grubunun 15-34 yaş grubunu (%65) oluşturduğu tespit edilmiştir.¹⁸ Dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmalar yoğunlukla ilköğretim ve ortaöğretim dönemini kapsamakta; ergenlik sürecinde başlayan

psikolojik, sosyal ve kültürel değişimler madde kullanımında etken role sahip olabilmektedir.^{9,19} Son yıllarda gerek Dünya’da, gerekse ülkemizde üniversite gençliğinin madde kullanım nedenleri ve sıklığını belirlemeye yönelik çalışmaların sayısında artış görülmektedir. ABD’de ve Avrupa ülkelerinde yapılmış araştırma örnekleri incelendiğinde²⁰⁻²³ alkol ve madde kullanımının üniversite öğrencileri arasında yaygın olduğu görülmektedir. Kaya ve Çilli,²⁴ Altındağ vd.²⁵ Kızıtaş ve Tuncay,²⁶ Ulukoca vd.²⁷ Güner,²⁸ Şaşmaz, vd.²⁹ tarafından yapılmış araştırma örnekleri de, Türkiye’de de genç nüfusun önemli bir kısmını oluşturan üniversite gençliğinin sigara, alkol ve madde bağımlılığı risklerini ve ilişkili faktörleri değişik boyutlarda inceleyen çalışmaların sayısında her geçen gün artışlar olduğunu göstermektedir.

Yapılan bu çalışmanın amacı da üniversite öğrencilerinin bağımlılık yapıcı madde kullanımının yaygınlığının ve risk faktörlerinin, aynı zamanda katılımcıların bağımlılık yapıcı maddeler ile ilgili düşüncelerinin belirlenmesidir. Araştırmadan elde edilecek veriler ile üniversitelerde önleyici ve koruyucu birtakım tedbirlerin geliştirilmesine katkı sağlanması beklenmektedir.

Yöntem

Bu araştırma kesitsel olarak tasarlanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Şaşmaz vd.²⁹ tarafından kullanılan anket formundan faydalanılarak oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Anket formunda toplam 34 soru yer almıştır.

Araştırmanın çalışma evrenini 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılında Tarsus Üniversitesi Meslek Yüksekokulu (1202), Uygulamalı Bilimler Fakültesi (381), Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (315), Teknoloji Fakültesi (290), Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu (157), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (93), Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi (85) ve Mühendislik Fakültesi’ndeki (13) önlisans, lisans ve lisansüstü programlara kayıtlı 2.536 öğrenci oluşturmaktadır. Bununla beraber, araştırma kapsamında bir örneklem

seçimine gidilmemiş olup, uygulanan anket öğrencilerin tamamına e-posta yolu ile gönderilmiştir. Birer hafta arayla gerçekleştirilen hatırlatmalar sonucunda veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Bu çerçevede araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 536 öğrenci araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada evrenin %22'sine ulaşılmıştır.

Aynı zamanda katılımcılardan araştırma ile ilgili olarak bilgilendirilmiş gönüllü olur formu alınmıştır. Bu çerçevede araştırmaya dahil etme kriterleri; araştırmanın yürütüldüğü dönemde reşit olmak, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul etmek, Tarsus Üniversitesi bünyesinde yer alan önlisans, lisans ve lisansüstü programlardan birine kayıtlı olmak, üniversite tarafından temin edilen e-posta adresini kullanıyor olmak ve araştırmanın yürütüldüğü dönemde anket formuna yanıt verebilecek cihaz ve internet erişimi olmak olarak belirlenmiştir. Araştırmanın verileri 11.11.2020 ile 08.12.2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için etik kurul onayı Tarsus Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 17.09.2020 tarih ve 36 sayılı kararı ile alınmıştır.

Araştırma kapsamında öncelikle katılımcılara ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış, ardından bağımlılık yapıcı madde kullanımına ilişkin sorulara verilen yanıtlar frekans, yüzde, oran, minimum ve maksimum, ortalama ve standart sapmalar şeklinde özetlenmiştir. Veri analizinde SPSS 20.0 Paket programı kullanılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda araştırmaya dahil edilen katılımcılardan toplanan verilerde uç değerler olmadığı, hatalı veri girişinin yapılmadığı tespit edilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri birimlere göre, yaşadıkları bölgelere göre ve demografik bilgilerine göre dağılımları incelenmiş, Tablo 1'de özetlenmiştir. Katılımcıların %56.5'i Meslek Yüksekokulu önlisans programlarına kayıtlı iken, %20.72'si Uygulamalı Bilimler Fakültesi lisans programlarına kayıtlıdır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %58.28'inin memleketi Akdeniz Bölgesinde yer almaktayken, %16.99'unun Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve %8.82'sinin İç Anadolu Bölgesidir. Tarsus Üniversitesinin bağlı olduğu Mersin ilinin bu oran içindeki payı ise %26.24 olarak tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların %56.3'ü kadın, %43.7'si erkektir. Katılımcıların %92.7'si sınıf ya da dönem tekrarı yapmamıştır. Katılımcıların %61.4'ü öğrenimi esnasında ailesinin yanında yaşamakta, %23.9'u ise devlet yurdunda yaşamaktadır. Aylık harcamaları %42 oranında 1000-2000 TL, %34 oranında ise 1000 TL'den az olarak gerçekleşmektedir. Katılımcıların %86.5'i gelir getirici bir işte çalışmamakta, %82.6'sının annesi ve babası sağ ve birlikte yaşamaktadır. Katılımcıların %44.1'inin annesi ilkokul mezunu, %40.5'inin ise babası ilkokul mezunudur.

Araştırma katılımcılarının ölçümsel nitelikteki demografik bilgileri incelenmiş ve Tablo 2'de özetlenmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin yaş ortalaması 20.5 ± 2.56 'dır. Katılımcılar ortalama 3.34 ± 1.38 kardeşe sahiptir ve ailelerinde ortalama 2.18 ± 1.34 'üncü çocuktur. Katılımcıların sigaraya başlama yaşı ortalama 16.48 ± 2.28 'dir. Alkollü içki kullanma yaşı ise 17.73 ± 2.03 'tür. İlk madde kullanım yaşı ortalaması ise 19.14 ± 2.87 'dir.

Katılımcıların bağımlılık yapıcı madde kullanma durumları incelenerek Tablo 3'te özetlenmiştir. Katılımcıların %62.2'si bugüne kadar hiç sigara içmediğini ya da 100 taneden az içtiğini belirtmiştir ve hayatı boyunca en az 100 tane içip halen günde en az bir tane içenlerin oranı %26.9'dur. Hiç alkollü içki içmeyenlerin oranı %69.1 ve aktif olarak alkollü içki tüketenlerin oranı ise %17.6'dır. Katılımcıların %40.9'u madde bulmanın kendileri için imkânsız olduğunu ifade etmiş, toplam %15.5'i ise kolay ve çok kolay yanıtını vermiştir. Katılımcıların %12.7'si yakın çevrelerinde bağımlılık yapıcı madde kullanan birey/bireyler olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %72.9'u son bir yılda bu konuda bir ders/egitim vb. almadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %2.4'ü (13 kişi) hayatı boyunca en az bir defa reçete dışı bağımlılık yapıcı madde kullandıklarını belirtmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların genel bilgilerine ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımlar

Değişkenler	n	%
Cinsiyet (n=536)	Erkek	234 43.7
	Kadın	302 56.3
Sınıf/dönem tekrarı (n=536)	Evet	39 7.3
	Hayır	497 92.7
Öğrenim esnasında nerede yaşadığı (n=536)	Aile yanı	329 61.4
	Özel yurt	13 2.4
	Devlet yurdu	128 23.9
	Akraba yanı	9 1.7
	Evde tek	11 2.1
	Evde arkadaşlarla	26 4.9
	Diğer	20 3.7
	Aylık harcama (n=536)	1000 TL'den az
1000-2000 TL		225 42.0
2001-3000 TL		83 15.5
3001-4000 TL		28 5.2
4001-5000 TL		11 2.1
5001 TL ve üzeri		7 1.3
Çalışma durumu (n=534)	Evet	72 13.5
	Hayır	462 86.5
Aile ile ilgili durum (n=536)	Anne baba sağ ve birlikte yaşıyor	443 82.6
	Anne baba sağ ve ayrı yaşıyor	48 9.0
	Anne sağ, baba hayatta değil	34 6.3
	Baba sağ, anne hayatta değil	7 1.3
	Anne ve baba hayatta değil	4 0.7

Tablo 1'in devamı.

Anne eğitim durumu (n=531)	Okuryazar değil	59	11.1
	Okuryazar	27	5.1
	İlkokul	234	44.1
	Ortaokul	110	20.7
	Lise	82	15.4
	Üniversite ve üzeri	19	3.6
Baba eğitim durumu (n=528)	Okuryazar değil	9	1.7
	Okuryazar	11	2.1
	İlkokul	214	40.5
	Ortaokul	112	21.2
	Lise	139	26.3
	Üniversite ve üzeri	43	8.1
Öğrencinin Okuduğu Birim (n=531)	Meslek Yüksekokulu	300	56.50
	Sağlık Hizmetleri MYO	46	8.66
	Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi	27	5.08
	Teknoloji Fakültesi	43	8.10
	Uygulamalı Bilimler Fakültesi	110	20.72
	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	3	0.56
	Mühendislik Fakültesi	2	0.38
Bölge (n=465)	Akdeniz Bölgesi	271	58.28
	İç Anadolu Bölgesi	41	8.82
	Marmara Bölgesi	29	6.24
	Karadeniz Bölgesi	11	2.37
	Ege Bölgesi	18	3.87
	Doğu Anadolu Bölgesi	12	2.58
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	79	16.99
	Diğer (Ülke)	4	0.86

Tablo 2. Katılımcıların ölçümsel demografik bilgileri

	n	Min.	Max.	Ortalama	ss
Yaş	536	18	41	20.55	2.56
Kardeş sayısı	535	1	6	3.34	1.38
Ailede kaçınıcı çocuk olduğu	536	1	7	2.18	1.34
Sigaraya başlama yaşı	197	7	24	16.48	2.28
Alkollü içki kullanmaya başlama yaşı	158	11	28	17.73	2.03
İlk madde kullanım yaşı	14	14	24	19.14	2.87

Tablo 3. Katılımcıların bağımlılık yapıcı madde kullanma durumları

	Değişkenler	n	%
Sigara içme durumu (n=535)	Bugüne kadar hiç içmedim ya da 100 taneden az içtim	333	62.2
	Hayatım boyunca en az 100 tane içtim ama artık içmiyorum	58	10.8
	Hayatım boyunca en az 100 tane içtim ve halen günde en az bir tane içiyorum	144	26.9
Alkollü içki kullanma durumu (n=534)	Bu güne kadar hiç alkollü içki içmedim	369	69.1
	Alkollü içki içtim, bıraktım	71	13.3
	Halen alkollü içki içiyorum	94	17.6
Maddeye ulaşabilme durumu (n=536)	İmkânsız	219	40.9
	Çok zor	36	6.7
	Oldukça zor	25	4.7
	Kolay	46	8.6
	Çok kolay	37	6.9
	Bilmiyorum	173	32.3

Tablo 3'ün devamı

Yakın çevrede madde kullanımı (n=536)	Evet	68	12.7
	Hayır	468	87.3
Son bir yılda bu konuda ders/eğitim vb. alma durumu (n=536)	Evet	145	27.1
	Hayır	391	72.9
Hayatı boyunca reçete dışı madde kullanımı (n=533)	Evet	13	2.4
	Hayır	520	97.6

Katılımcıların cinsiyetlerine göre bağımlılık yapıcı madde kullanma durumları incelenmiş ve Tablo 4'te özetlenmiştir. Sorulara yanıt veren kadınların %1.0'i (3 kişi) hayatı boyunca en az bir defa reçete dışı madde kullandığı belirlenmiştir. Erkeklerde bu oran %4.3 (10 kişi)'tür. Cinsiyete göre hayatı boyunca en az bir defa madde kullanım durumu arasındaki ilişki, gerçekleştirilen ki-kare analizi neticesinde anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$).

Katılımcıların kullandıkları madde türleri ve kullanım sıklıkları incelenmiş ve Tablo 5'te özetlenmiştir. Katılımcıların %2.1'i (11 kişi) daha önce esrar kullandığını, %0.7'si (4 kişi) daha önce eroin kullandığını, %0.4'ü (2 kişi) daha önce kokain kullandığını, %0.6'sı (3 kişi) daha önce ekstazi kullandığını, %0.4'ü (2 kişi) daha önce bonzai vb. kullandığını, %0.4'ü (2 kişi) daha önce uçucu madde kullandığını, %0.2'si (1 kişi) daha önce amfetamin kullandığını ifade etmiştir. Katılımcıların %0.4'ü (2 kişi) ise daha önce bunların dışında bir madde

kullandığını belirtmiştir. Bu oranlar hayatı boyunca en az bir defa madde kullanmış olduğunu belirtenlerin (13 kişi) içerisinde sırasıyla esrar %84.6 (11 kişi), eroin %30.5 (4 kişi), kokain %15.3 (2 kişi), ekstazi %23.0 (3 kişi), bonzai vb. %15.3 (2 kişi), uçucu madde %15.3 (2 kişi), %7.6 (1 kişi) amfetamin şeklindedir.

Katılımcıların hayat boyu en az bir defa madde kullanma risklerine ilişkin olarak Odds Ratio'ları (OR) dört gözlü tablolar kullanılarak hesaplanmıştır. Buna göre hayat boyunca en az bir defa madde kullanımı riskini aktif sigara içicisi olmak (9.5 kat), yakın çevrede madde kullanan kişilerin olması (12.4 kat) ve dönem tekrarı yapmak (8.9 kat) artırmaktadır. Bulunan OR'lar istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0.001$). Öte yandan son bir yılda bu konuda ders/eğitim vb. alma durumunun madde kullanma ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$, Tablo 6).

Tablo 4. Katılımcıların cinsiyete göre hayatları boyunca en az bir defa reçete dışı madde kullanma durumları

		Hayatı boyunca en az bir defa reçete dışı madde kullanımı		x ²	p
		Evet n (%)	Hayır n (%)		
Cinsiyet	Kadın	3 (%1)	297 (%99)	5,972	0,015
	Erkek	10 (%4.3)	223 (%95.7)		

Tablo 5. Katılımcıların kullandıkları madde türleri ve kullanma sıklığı

		n	%
Esrar (n=536)	Hiç	525	97.9
	1-2 defa	6	1.1
	3-5 Defa	1	0.2
	6-9 defa	3	0.6
	30 ve üstü	1	0.2
Eroin (n=536)	Hiç	532	99.3
	1-2 defa	2	0.4
	30 ve üstü	2	0.4
Kokain (n=536)	Hiç	534	99.6
	1-2 defa	1	0.2
	3-5 Defa	1	0.2
Ekstazi (n=536)	Hiç	533	99.4
	1-2 defa	1	0.2
	3-5 Defa	1	0.2
	30 ve üstü	1	0.2

Tablo 5'in devamı

Bonzai vb. (n=536)	Hiç	534	99.6
	1-2 defa	1	0.2
	30 ve üstü	1	0.2
Uçucu madde (n=536)	Hiç	534	99.6
	3-5 Defa	2	0.4
Amfetamin (n=536)	Hiç	535	99.8
	10-29 defa	1	0.2
Diğer (n=536)	Hiç	534	99,6
	1-2 defa	1	0.2
	30 ve üstü	1	0.2

Tablo 6. Hayat boyu madde kullanma ile ilişki risk faktörleri

	Hayat boyu en az bir defa madde kullanımı			OR	p	
	Evet	Hayır	Toplam			
Son bir yılda bu konuda ders/eğitim vb. alma durumu	Evet	2	142	144	0.5	>0.05
	Hayır	11	378	389		
	Toplam	13	520	533		
Aktif Sigara İçicisi Olma Durumu	Evet	10	134	144	9.5	<0.001
	Hayır	3	385	388		
	Toplam	13	519	532		
Yakın çevrede madde kullanıcısı olma durumu	Evet	8	59	67	12.4	<0.001
	Hayır	5	461	466		
	Toplam	13	520	533		
Üniversitede sınıf/dönem tekrarı	Evet	5	34	39	8.9	<0.001
	Hayır	8	486	494		
	Toplam	13	520	533		

Tartışma

Araştırma kapsamın gerçekleştirilen analizler neticesinde katılımcıların %26,9'unun aktif sigara kullanıcısı olduğu, %17,6'sının ise aktif alkol kullanıcısı olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %2,1'i daha önce esrar, %0,7'si daha önce eroin, %0,6'sı daha önce ekstazi kullandığını belirtmiştir. Daha önce kokain, uçucu madde, bonzai benzeri ve diğer maddeleri kullandığını belirtenlerin oranı %0,4'tür. Katılımcıların %0,2'si ise amfetamin kullandığını belirtmiştir. Üniversite öğrencileri örnekleminde gerçekleştirilen bir başka araştırmada sıklıkla, nadiren ve hayat boyu en az bir defa madde kullanımı sırasıyla %2,2, %14,7 ve %16,9 olarak belirlenmiştir.³⁰ Katılımcılardan bağımlılık yapıcı maddeye ulaşımın kolay ve çok kolay olduğunu ifade edenlerin oranı toplam %15,5'tir. Yine üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada yaşam boyu sigara kullanımı %29,5, alkol kullanımı %55,6 ve bağımlılık yapıcı madde kullanımı %13,4 olarak tespit edilmiştir.³¹ ABD'de ve Avrupa ülkelerinde yapılmış araştırmalara bakıldığında alkol ve madde kullanımının üniversite öğrencileri arasında yaygın olduğu görülmektedir. ABD'de, tıp fakültesi öğrencileriyle gerçekleştirilen bir çalışmada²¹ son bir yılda öğrencilerin %91,3'ünün alkol, %26,2'sinin esrar kullandığı belirlenmiştir. ABD'de üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen bir çalışmada²⁰ katılımcıların %31'inin alkolün kötüye kullanımı, %6'sının ise bir yıl gibi bir süredir alkol bağımlılığı teşhisi koymak için yeterli ölçütleri karşıladıkları bulunmuştur. Avrupa ülkelerinde de benzer araştırmalara rastlanmaktadır. Alman üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen araştırmada²² esrarı alkol ve sigara gibi yasal maddelerle birlikte kullananların oranı %11,2 iken, diğer yasa dışı maddelerle birlikte kullananların oranı %5,4 olarak bulunmuştur. Brezilya'da üniversite öğrenimine devam eden üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçları, alkol ve diğer maddelerin kullanımında gözle görülür artış olduğunu ortaya koymuştur.²³ Mevcut araştırma ile aynı şehirde gerçekleştirilen bir başka araştırmada²⁹ öğrencilerin %6,8'inin hayatı boyunca en az bir defa, %4,4'ünün ise

son bir yılda en az bir defa uyuşturucu madde kullandığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin %24,6'sı çevresinde uyuşturucu madde kullanan bir arkadaşının bulunduğunu belirtmiştir. Araştırmada cinsiyet, dönem tekrarı yapılması, yakın çevrede madde kullanan birilerinin olması ve sigara kullanımının madde kullanımıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmada sigaraya başlama yaş ortalaması 16,4 olarak tespit edilmiştir. Diğer bir araştırmada ise bu yaş ortalamasının 15,7 olduğu ifade edilmektedir.²⁷ Ulukoca vd.²⁷ çalışmalarında ilk madde deneme yaş ortalaması 17 olarak tespit edilmişken, bu araştırmada 19 olarak bulunmuştur. Araştırmada en fazla kullanılan madde türünün %2,1 ile esrar olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu literatürde yer alan diğer bir araştırma ile uyum içerisindedir.³² Öte yandan katılımcıların %12,7'si yakın çevresinde bağımlılık yapıcı madde kullanan birileri olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma kapsamında hesaplanan OR'lar arasında dikkat çeken bir sonuç da yakın çevrede madde kullanan kişilerin olmasının hayat boyunca en az bir defa madde kullanım riskini 12.4 artırdığıdır. Bu oranın yüksek olması, bireylerin herhangi bir problem nedeniyle, merak ettikleri için, eğlence amaçlı veya arkadaş etkisi ile madde kullanmaya niyetlenmeleri durumunda bağımlılık yapıcı maddeye ulaşabilme ihtimalinin de yüksek olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ulukoca vd.²⁷, ailesiyle iletişimi zayıf olan bireylerde madde kullanım riskinin daha yüksek olduğunu ifade ederken, Seva vd.³³, ailesiyle genelde anlaşamama durumunun madde deneme riskini 3,5 kat artırdığını tespit etmiştir. İran'da gerçekleştirilen bir araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir.³⁴

Erdem vd.³⁵ çalışmalarında lise öğrencileri açısından madde kullanan bir arkadaşına sahip olmanın madde kullanım riskini artıran önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı çalışmada erkeklerin riskli davranışlara sahip bir arkadaşının bulunma ihtimalinin kızlara göre daha yüksek olduğu, bununla beraber riskli davranışlara sahip olan bir arkadaşı olan kızların madde kullanım riskinin daha

yüksek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyete göre madde kullanım durumları değerlendirildiğinde, erkek öğrencilerin madde kullanım sıklığının daha yüksek olduğu görülmektedir. Havaçeliği Atlam ve Yüncü³¹ de çalışmalarında alkol ve sigara kullanım sıklığının erkeklerde daha yüksek olduğunu bulgulamışlardır. Aynı araştırmada ailesinde alkol, sigara ve madde kullanımı olan öğrencilerde bu maddelerin kullanımının daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Coşkun vd.³⁶ yapmış oldukları çalışmada, üniversite öğrencilerinin yakın çevrelerinde alkol kullanımının olmasının, aktif alkol kullanımlarını 15 kat artırdığını ve erkeklerin 1,7 kat daha yüksek riske sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmada yakın çevrede madde kullanımının varlığının madde kullanma riskini 66 kat, alkol kullanma riskini 4 kat artırdığı, kötü okul başarısının ise 3 kat artırdığı tespit edilmiştir. Hatay'daki üniversite öğrencileri örneğinde gerçekleştirilen bir araştırmada erkeklerde alkol, sigara ve bağımlılık yapıcı madde kullanımının yüksek olduğu, ailesinde sigara, alkol ve madde kullanımının bir risk faktörü olduğu belirlenmiştir.³⁷ Bağımlılık ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda bağımlılıkta çevrenin ve genetik faktörlerin önemli birer etken olduğu belirtilmektedir.³⁸⁻⁴⁰ Bu araştırma sonuçları literatür ile uyum içerisindedir. Aynı zamanda mevcut araştırmada erkeklerin madde kullanımının kadınlara göre daha yüksek olduğu sonucu da literatürde yer alan araştırma bulguları ile uyumludur.^{32,41-43}

Dicle Üniversitesi öğrencileri örneğinde gerçekleştirilen bir araştırmada, aktif olarak sigara ve alkol kullanıyor olma durumunun yaşam boyunca en az bir defa madde kullanımı açısından bir risk faktörü olduğu tespit edilmiştir.²⁵ Diğer bir araştırmada sigara kullanan öğrencilerde kullanmayanlara göre alkol alma ve madde deneme sıklığı daha yüksek bulunmuştur.²⁷ Mete vd.⁴³ de çalışmalarında sigara dışında bağımlılık yapıcı herhangi bir madde kullanma riskinin sigara içenlerde 8 kat daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Castaldelli-Maia vd.⁴⁴ tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada birçok madde bağımlılığında farklı bir madde

kullanımının bir risk faktörü olduğu ortaya konulmuştur. Bu araştırma sonuçları ile literatürde yer alan mevcut araştırma bulguları uyumludur.

Katılımcıların dönem tekrarı yapma durumları hayat boyunca en az bir defa kullanım riskini 8.9 kat artırdığı tespit edilmiştir. Yalçın vd.³² tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmada kötü okul başarısına sahip olmanın madde kullanımında önemli bir risk faktörü olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla sigara/tütün kullanımı ile mücadele edilmesi ve bu yöndeki çabaların artırılması gerekmektedir. Ayrıca aile ile iletişimin kötü olmasının bağımlılık yapıcı maddelerin denemesi ve kullanılmasında önem arz ettiği ifade edilmektedir.²⁷ Bu sebeple, sigara ile mücadele ve ailelerin sağlıklı iletişim yeteneklerinin geliştirilmesi madde bağımlılığı ile mücadelede önemli konular arasında yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bağımlılıkla ilgili risk faktörlerinin ortaya konulması, maddeye erişim imkânlarının ortadan kaldırılması, birey, aile ve toplum temelli çalışmaların gerçekleştirilmesi bağımlılıkla mücadelede önem arz etmektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmada çevrenin, sigara kullanımının ve okul başarısının öne çıkan risk faktörleri arasında yer aldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, bağımlılık yapıcı maddeye ulaşım ve kullanım açısından yakın çevrenin önemli olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle bağımlılıkların önlenmesi amacıyla aile içi iletişimin geliştirilmesi, bu konuda kırılğan gruplara yönelik madde bağımlılığının önlenmesi ile ilgili koruyucu faaliyetlerin sistematik şekilde gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Özellikle yakın çevresinde madde kullanan bireylerin özel olarak değerlendirilerek korunmaları gerektiği, eğitim programlarında bu bireylere yönelik faaliyetlere yer verilmesi gerektiği ifade edilebilir. Ayrıca madde kullanan bireylerin çevrelerinden izole edilerek tedavi edilmeleri de bir koruma yöntemi olarak uygulanabilir. Madde kullanımı açısından önde gelen risk faktörlerinden birinin sigara

kullanımı, bir diğerinin düşük okul başarısı olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda sigara ile mücadele madde kullanımı ile mücadelenin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca ailelere yönelik olarak çocuklarına akademik başarıları veya başarısızlıkları üzerinden baskı yapmamaları gerektiğine ilişkin eğitim programları uygulanması önerilebilir. Diğer taraftan, öğrencilere yönelik yürütülen/yürütülmesi planlanan danışmanlık faaliyetlerinde de bu konuya odaklanması gerekmektedir. Genellikle ilk olarak denenen ve ülkemizde kullanım oranı yüksek olan madde sigara olduğu için, sigarayla mücadele edilmesi, sigara bağımlılığının ortaya çıkmadan önlenmesi, diğer bağımlılık yapıcı maddeleri kullanıma yönelmedeki risk faktörünü ortadan kaldırmada önemli adım anlamına gelebilecektir. Genç nüfus oranının yüksek olması ve gençler arasında madde kullanımının giderek artması nedeniyle, ülkemizde -konuyla ilgili tüm karar verici ve uygulayıcı taraflarca- madde bağımlılığının azaltılmasına yönelik etkin proje ve stratejiler üretilmesi zorunluluk arz etmektedir.

Kısıtlılıklar

Bu araştırma, araştırmaya dahil edilen katılımcılar ve katılımcıların verdikleri yanıtlar ile sınırlıdır. Ayrıca araştırma, gerçekleştirildiği coğrafi bölge ile sınırlıdır. Katılımcıların araştırma kapsamında kullanılan veri toplama aracına içten ve doğru yanıt verdikleri varsayılmaktadır. Araştırma için ilgili literatür Türkçe ve İngilizce olarak incelenebilmiştir.

Yazar Katkısı: Emel Bahar; çalışmanın planlanması ve kavramsallaştırılması, veri toplama aracı ve verilerin toplanması. Sait Söyler; veri analizi ve raporlanması, bulguların tartışılması.

Mali Destek: Yoktur.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Kaynaklar

1. DiClemente CC, Bağımlılık ve değişim. Çeviren Ezgi İldırım ve Hanife Uğur Kural, Nobel Yayınları, Ankara, 2016.
2. Uzbay İT, Yüksel N. Madde kötüye kullanımı ve bağımlılığı. Psikofarmakoloji. Yenilenmiş 2. Baskı, Çizgi Tıp Kitabevi, Ankara, 2003: 485-520.
3. Jupp B, Lawrence AJ. New horizons for therapeutics in drug and alcohol abuse. *Pharmacology & Therapeutics* 2010;125: 138-168.
4. Carelli, M. Drug addiction: behavioral neurophysiology. In: Squire LR Ed.: *Encyclopedia Of Neuroscience*, Academic Press, 2009: 677-683.
5. Kaya E, Akpınar D, Akpınar H. Bağımlılığın patofizyolojisi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi* 2019; 6(3): 160-177.
6. Bahar A. Uyuşturucu madde kullanımının nedenleri ve bağımlılık oluşum sürecinde iletişimsel yaklaşımların rolü ve önemi: polis kayıtları üzerinden olgusal bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Bilimleri Yayınları* 2018; 55: 1-36.
7. Ögel K. Bağımlılık yapan maddeler. Sigara, Alkol Ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme, İstanbul, Yeniden Yayınları, 2010.
8. Bandura A. Self-efficacy. In: V.S. Ramachaudran Ed.: *Encyclopedia Of Human Behavior*, Newyork: Academic Press, 1994: 71-91.
9. Herken H, Bodur S, Kara F. Üniversite öğrencisi kızlarda madde kullanımı ile kişilik ve ruhsal belirti ilişkisi. *Klinik Psikiyatri* 2000; 3(1): 40-45.
10. Ercan O, Alikışıfoğlu M. Ergenlerde madde kullanımı. *Türk Pediatri Arşivi* 2002;37: 66-73.
11. <http://www.euro.who.int/document/e81703.pdf> Promoting the health of young people in Custody Pg. 7. Erişim tarihi: 23.09.2021.
12. Lanier CA, Nicholson T, Duncan D. Drug use and mental well being among a sample of undergraduate and graduate college students, *J DrugEduc* 2001;31(3):239-248.

13. Hudd SS, Dumlao J, Erdmann-Sager D, Murray D, Phan E, Soukas N, Yokozuka N. Stress at college: effects on health habits, health status and self-esteem. *College Student Journal* 2000;34 (2): 217 – 228.
14. Ögel K, Çorapçıoğlu A, Tot Ş. Türkiye’de ortaöğretim gençliği arasında ecstasy kullanımı. *Bağımlılık Dergisi* 2003; 4:67-71.
15. Saatçioğlu Ö, Evren C, Çakmak D. 1998-2002 yılları arasında yatarak tedavi gören alkol ve madde kullanımı olan olguların değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi* 2003; 4: 109-117
16. T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, Türkiye Uyuşturucu Raporu-2019, Ankara.
17. TUBİM. Türkiye Uyuşturucu 2012 Raporu, 2012, Ankara.
18. TUBİM. Türkiye Uyuşturucu Raporu 2019, EGM Yayın Katalog No: 703, 2019, Ankara.
19. Yalçın M, Eşsizioğlu A, Akkoç H, Yaşan A, Gürgen F. Dicle üniversitesi öğrencilerinde madde kullanımını belirleyen risk faktörleri. *Klinik Psikiyatri* 2009;12: 125-133.
20. Knight JR, Wechsler H, Kuo M, Seibring M, Weitzman ER, Schuckit MA. Alcohol abuse and dependence among US college students. *Journal of Studies on Alcohol* 2002;63(3): 263-270.
21. Ayala EE, Roseman D, Winseman JS, Mason HR. Prevalence, perceptions, and consequences of substance use in medical students. *Medical Education Online* 2017;22(1): 1-7. doi: 10.1080/10872981.2017.1392824.
22. Schilling L, Zeeb H, Pischke C, Helmer S, Schmidt-Pokrzywniak A, Reintjes R, ... & Schneider S. Licit and illicit substance use patterns among university students in Germany using cluster analysis. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy* 2017;12(1): 1-11.
23. Wagner GA, Stempliuk VDA, Zilberman ML, Barroso LP, Andrade AGD. Alcohol and drug use among university students: gender differences. *Revista Brasileira de Psiquiatria* 2007;29(2): 123-129.
25. Altındağ A, Yanık M, Yengil E, Karazeybek AH. Şanlıurfa’da üniversite öğrencilerinde madde kullanımı. *Bağımlılık Dergisi* 2005;6(2): 60-64.
24. Kaya N, Çilli AS. Üniversite öğrencilerinde nikotin, alkol ve madde bağımlılığının 12 aylık yaygınlığı. *Bağımlılık Dergisi* 2002;3(2): 91-97.
26. Kızıltaş A, Tuncay T. Üniversite öğrencilerinin alkol ve madde kullanma risklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 2021;32(3): 867-882.
27. Ulukoca N, Gökgöz Ş, Karakoç A. Kırklareli üniversitesi öğrencileri arasında sigara, alkol ve madde kullanım sıklığı. *Fırat Tıp Dergisi* 2013;18(4): 230-234.
28. Güner B. Üniversite öğrencilerinde uyuşturucu madde kullanım alışkanlıkları ve yaygınlığı: aydın adnan menderes üniversitesi örneği. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2019;6(2): 81-95.
29. Şaşmaz T, Çobaner AA, Özcanarslan F, Koç M, Bahar E, Acar Ş. Buğdaycı Yalçın BN, Akıcı D, Öztosun E. The investigation of drug or stimulant usage prevalence and related factors among university students in Mersin in Turkey. *Journal of Substance Use* 2021; ahead of print doi: 10.1080/14659891.2021.1916845
30. Yi S, Peltzer K, Pengpid S, Susilowati IH. Prevalence and associated factors of illicit drug use among university students in the association of southeast Asian nations (ASEAN). *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 2017;12(1): 1-7.
31. Havaçeliği Atlam D, Yüncü Z. Üniversitesi öğrencilerinde sigara, alkol, madde kullanım bozukluğu ve ailesel madde kullanımı arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri* 2017;20(3): 161-170.
32. Yalçın M, Eşsizioğlu A, Akkoç H, Yaşan A, Gürgen F. Dicle Üniversitesi öğrencilerinde madde kullanımını belirleyen risk faktörleri. *Klinik Psikiyatri* 2009;12(3):125-133.

33. Seva Ö, Hakkı A, Ekinci Ö. Mersin Üniversitesindeki ergenlerde madde kullanımı ve ilişkili faktörlerin değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 2019;12 (3): 515-524.
34. Ranjbaran M, Mohammadshahi F, Mani S, Karimy M. Risk factors for addiction potential among college students. *International Journal of Preventive Medicine* 2018; 9(17): 1-4.
35. Erdem G, Eke CY, Ögel K, Taner S. Lise öğrencilerinde arkadaş özellikleri ve madde kullanımı. *Journal of Dependence* 2006;7: 111-116.
36. Coşkun F, Özçırçıcı B, Özgür S. Gaziantep üniversitesi merkez kampüsü'ndeki lisans öğrencilerinde alkol ve madde kullanma durumu. *Ortadoğu Tıp Dergisi* 2019;11(2): 143-147.
37. Turhan E, Inandi T, Özer C, Akoğlu S. Üniversite öğrencilerinde madde kullanımı, şiddet ve bazı psikolojik özellikler. *Turkish Journal of Public Health* 2011;9(1): 33-44.
38. Goldman D, Oroszi G, Ducci F. The genetics of addictions: uncovering the genes. *Nature Reviews Genetics*, 2005;6(7): 521-532.
39. Kendler KS, Schmitt E, Aggen SH, Prescott CA. Genetic and environmental influences on alcohol, caffeine, cannabis, and nicotine use from early adolescence to middle adulthood. *Archives of General Psychiatry* 2008;65(6): 674-682.
40. Terzi H, Ayaz Alkaya S. Hassas gruplarda halk sağlığı hemşiresinin rol ve sorumlulukları. *Türkiye Klinikleri Public Health Nursing-Special Topics* 2017; 3(3): 117-24.
41. Tot Ş. Mersin Üniversitesi öğrencilerinde sigara ve alkol kullanım yaygınlığı ve ilişkili özellikler. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 2002;3: 227-31.
42. Mayda AS, Gerçek ÇG, Gümüş G, Demir S, Deniz M, Sürücü ZP, Konuk M, Türkmaya M, Taner H. Düzce üniversitesi orman fakültesi öğrencilerinde sigara, alkol ve madde kullanımı sıklığı ve kullanmaya başlama nedenleri. *Düzce Tıp Dergisi* 2010;13(3): 7-14.
43. Mete B, Söyler V, Pehlivan E. Adölesanlarda sigara içme ve madde kullanma prevalansı. *Bağımlılık Dergisi* 2020;21(1):64-71.
44. Castaldelli-Maia JM, Martins SS, De Oliveira LG, Van Laar M, De Andrade AG, Nicastrı S. Use transition between illegal drugs among Brazilian university students. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 2014;49(3): 385-394.